

Mötesplatser och kommunikationsleder
under järnålder och medeltid

Gråborg - Triberga, en jämförelse

Anders Öhr
2005

Inledning

Genom att jämföra visar man på särart. En mening som kortfattat talar om vad denna artikel handlar om. Under några års tid har jag haft förmånen att få vara med vid utgrävningarna av Gråborg och Triberga fornborg på Öland och noterat likheter och skillnader på nära håll. Det mesta av innehållet i denna artikel grundar sig på egna och andras iakttagelser under de gångna åren, tankar, idéer och konkreta konstruktioner samt fynd som diskuterats och jämförts med tidigare erfarenheter. Öland är fornborgarnas ö. På den långsmala ön finns 21 fornborgar som härstammar från järnåldern, men en del av dem har också använts under medeltid (Forslund: 2001). Fornborgarna är spridda över hela ön från Eketorp i söder till Vedby i norr dock rikast förekommande på den mellersta delen av ön. Borgarna har i alla tider väckt förundran och tankar om hur, och under vilka förhållanden, människorna levde på Öland under forntid och medeltid. Det är först under de senare decennierna som kunskapen om detta har ökat främst genom utgrävningen av Eketorps borg men också genom ett ökat intresse för andra angränsande miljöer som kunnat bidra till en bättre helhetsbild av Ölands forntid och medeltid (Stenberger: 1933). Tack vare de senaste årens utgrävningar i Gråborg har nya fynd gjorts, nya tankar och frågor skapats och nya jämförelser har kunnat göras. Det man framförallt diskuterat är hur borgarna använts. Man utgår framförallt från Eketorps tre faser: Eketorp-I (300-400 e.Kr.) som en tillfällig tillflyktsort, Eketorp-II (400-700 e.Kr.) som en befäst bondby med permanent bosättning och Eketorp-III (1180-1220) som en tidigmedeltida garnisonsförläggning. Eketorps borg har fått tjäna som modell för de övriga borgarna vad gäller funktion och kronologi (Stein-Borg & Öhr:2002). Hur väl stämmer då Gråborg överens med Eketorp i fråga om funktion och kronologi? Det finns tydliga tecken på att borgen använts under både järnålder och medeltid. Det är från medeltiden som det rikaste fyndmaterialet härstammar och det är det medeltida materialet som jag ska analysera.

De borgar som använts under medeltid är Eketorp, Triberga och Bårby på södra Öland, Gråborg på mellersta samt Vedby borg på norra delen av Öland. Dessa borgar har ofta vissa drag gemensamt i konstruktionen såsom en yttre ringmur, murbruk i portgången mm (Borg: 2000). Dock kan man vid en mer noggrann granskning se att det finns tydliga skillnader borgarna emellan speciellt beträffande fyndsammansättning, och typ av fynd men även i borgarnas läge och konstruktion. Detta kan skvallra om att borgarna återanvänts av olika anledningar och kanske använts på lite olika sätt.

Genom att jämföra Gråborgs medeltida fyndmaterial, beträffande fyndsammansättning, fyndkategorier och fyndfrekvens, med materialet från Triberga borg kan man ana vilken funktion borgen haft. Fokuseringen kommer att ligga på keramik och vapenfynd. Sedan tidigare finns det rika eketorpsmaterialet att jämföra

med. Hur väl stämmer då Gråborg och Triberga överrens och vilken relation har de till Eketorp? Till detta kommer de båda borgarnas olika konstruktion och läge samt de skriftliga källor som nämner Borgs by att diskuteras.

Gråborg - omgivningen

Gråborg är den överlägset största ringborgen på Öland med sina 640 m i omkrets. Som så många andra borgar ligger den i direkt anslutning till en sankmark. På flygfoton tagna våren 2001 kan man tydligt se ett fuktigare område i den östra delen av borgen. I denna del fyller det, under höstarna, på rikligt med vatten som ligger kvar länge. Vattnet rinner från väster mot öster och fyller på sankmarken öster om borgen. Vid översvämning av sankmarken trycks vattnet ”tillbaka” västerut in i borgen. Man kan då tänka sig en än mer fuktskadad mark under den forntida och medeltida användningsperioden; speciellt under höst och vinter. Under vissa perioder på året bör det ha varit näst intill omöjligt att bruka den östra delen av borgen, om inte kraftiga utdikningar/vallgravar funnits för att leda bort vattnet. Kanske kan ett sådant dike/vallgrav ha grävts mellan den östra muren och den mur som det finns rester av ca 12-15m öster om ringmuren? Västra och norra delen av borgen ligger på en betydligt högre nivå. Kan det vara i dessa delar av borgen det mesta av verksamheten pågått?

Växtligheten runt borgen består idag av lövskog. Det såg förmodligen likadant ut under den period Gråborg var aktivt. Detta är träslag som användes i produktion på flera sätt under medeltiden. Naturtypen runt Gråborg skiljer sig tydligt från den där Triberga och Eketorp ligger. Det är två helt skilda naturtyper. Den ena är lövskog och den andra öppen alvarmark. I lövskogen runt Gråborg har troligen svin trivts bättre än får, vilket också bekräftas i det mycket rika benmaterialet från borgen, medan ben från får dominerar benmaterialet från Triberga. Man kan alltså här se en skillnad i vilken sorts boskap man hållit på de olika borgarna. Jämför man sedan de båda borgarnas placering i omgivningarna rent allmänt ser man att Gråborg ligger skyddat mitt på ön medan Triberga ligger väl synlig, helt öppet utan skydd från skog och mark. De tre medeltida borgarna på södra Öland: Eketorp, Triberga och Bårby har alla det gemensamt att de ligger helt nära eller med direkt utsikt över kusten. Kanske har detta varit en del av strategin för att kunna överblicka kusten? Strategin bakom användandet av Gråborg under samma period mitt på ön verkar vara en annan.

Konstruktionsdetaljer

Tittar man på konstruktionen av de båda borgarna finner man flera skillnader. Gråborgs mur består under medeltiden av flera delar. Under medeltiden förstärker man den forntida skalmuren genom att bygga på den befintliga muren på utsidan, man stärker denna yttre påbyggnad med bruk (bild 1). I Triberga finns bara en skalmur men under medeltiden reser man en yttre ringmur, precis som i Eketorp, som löper runt hela borgen. Runt Gråborg finns här och var spår av en yttre mur eller liknande men inte alls lika tydlig eller säkerställd som den runt Triberga. Det finns runt andra borgar på ön exempel på stora stenar som lagts i grupp utan synlig struktur. Är det detta vi ser spår av runt Gråborg eller är det fragment av en yttre ringmur som de i Triberga och Eketorp?

Bild 1. Gråborgs murar

A: Högmur

B: Yttre tillbygda muren

C: Inre tillbygda muren

D: Ursprunglig port?

E: Bygnadsskarv

F: Rasmassor

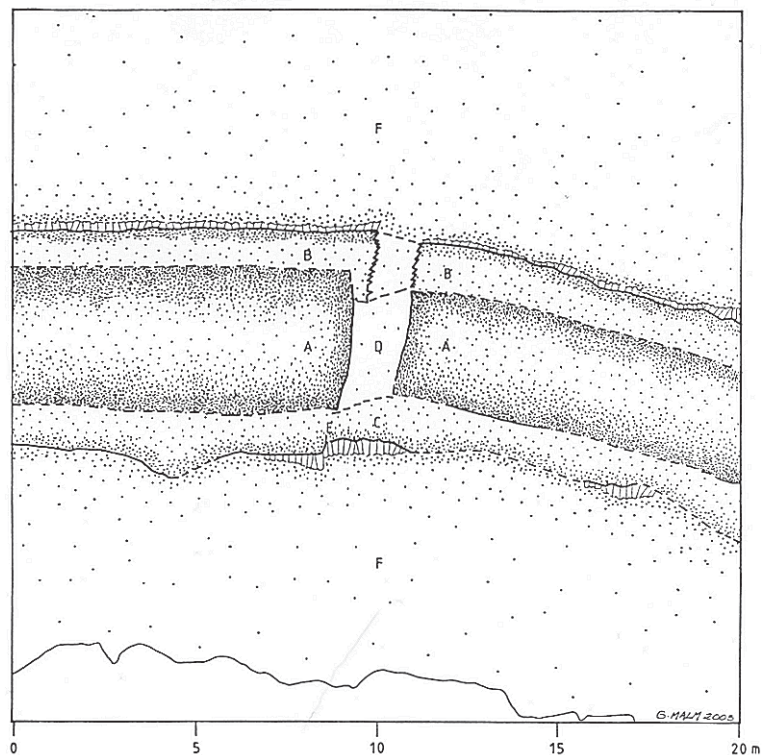
Uppmätt av Mats Blohmé och

Anders Öhr 2001

Rekonstruktion av Gunilla Malm

2003

*(Bild av Malm, G. 2003. Rapport
ÖverArkeologiskaUndersökningar
Vid Gråborg, Öland)*

Ett annat tydligt kännetecken på medeltida användning av fornborgarna är konstruktionen av portarna. Man har funnit rester av bruk i portgångarna på flera av borgarna vilket tyder på att man haft ett porthus med valv byggt med bruk. Gråborgs stora portar i väst och öst är konstruerade på så vis. Portarna tycks inte sitta ihop med ringmuren i övrigt. Porthusen verkar i stället vara egna "klossar" byggda i ringmurens gluggar. Dessa porthus är dessutom djupare än själva ringmuren och sticker därför ut ca två meter från ringmurens utsida (bild 2). Porthuset i nordväst är uppfört med hjälp av murbruk precis som den yttre tillbyggda muren vilket gör det troligt att man har slagit valvet ungefär samtidigt som man förstärkt ringmuren

(Blomkvist: 1979). Det finns även tecken på att man förstärkt Gråborgs ringmur på insidan. Den inre tillbyggda muren är slarvigare uppförd vilket kanske tyder på att den inte har som främsta syfte att förstärka muren. Kanske har den totala avsaknaden av husmurar i borgen sin förklaring i denna inre tillbyggda mur, att de gamla husmurarna har plockats bort och staplats upp på ett strukturerat sätt för att ge plats åt odling.

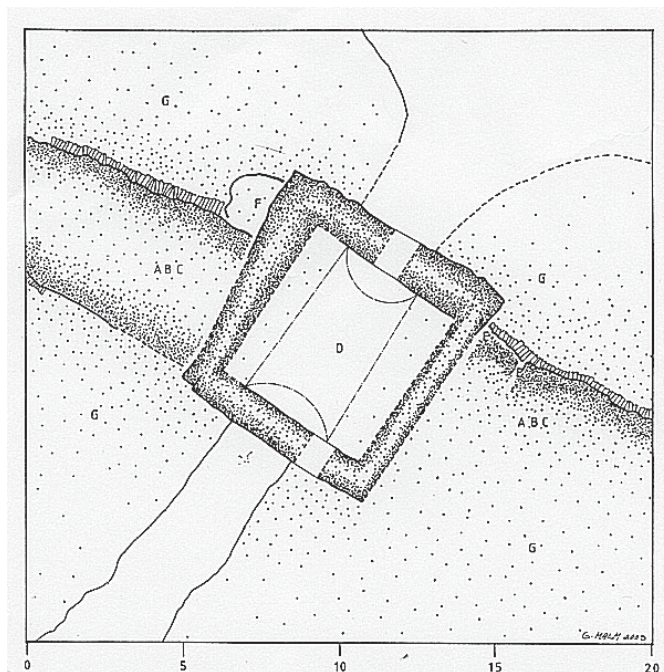

Bild 2. Gråborgs nordvästra porthus

A: Högmuren

B: Yttre tillbyggda muren

C: Inre tillbyggda muren

D: Porthus

E: Bygnadsskarv

F: Rasmassor mm

*Uppmått Mats Blohmé, Gunilla Malm
och Anders Öhr 2001, 2002*

Rekonstruktion Gunilla Malm 2003

*(Bild av Malm, G. 2003. Rapport Över
Arkeologiska Undersökningar Vid
Gråborg, Öland)*

I Triberga råder en annan ordning. Där har man byggt ihop porthus och ringmur med varandra så att de sitter ihop och porttornet har inte stuckit ut utanför ringmurens yttre kant. Kanske hade det varit opraktiskt eftersom man redan hade begränsat med utrymme mellan inre och yttre ringmur. I Triberga är ingen av ringmurarna tillbyggd/förstärkt. Tribergas mur är ej heller tillbyggd på insidan, vilket kanske har sin förklaring i att man ej odlat i borgen och följaktligen inte behövt plocka undan husmurarna (Stein-Borg: 2002).

Man kan spekulera över detta och om det verkligen funnits en yttre ringmur runt Gråborg. Dessa olikheter i konstruktion visar på att det finns skillnader mellan de båda borgarna. Man kan tolka det som att de använts på olika sätt eller byggts om av olika byggherrar under medeltiden? Tydligt är att Triberga har betydligt mer gemensamt med Eketorp än med Gråborg vad gäller placering i miljön, storlek och konstruktion.

Skalmuren i Gråborg har i vissa partier rasat eller ”satt sig” ordentligt, speciellt den inre kärnan i högmuren som restes under järnålder. Detta har fått till följd att de båda skal som omgärdat kärnan fallit inåt och i vissa fall syns detta som en intippad kant. Man kan se liknande ”kanter” som tippat från det inre skalet. Det är just i de sumpigaste delarna i öst och sydöst som detta förekommer tydligast. Då kärnan i skalmuren satt

sig i den sumpiga marken har skalen tippat över. Tidigare tolkningar har hävdat att detta är spår av krenelering som finns kvar på den forntida skalmuren (Herschend: 1987).

Skulle det ha funnits en medeltida krenelering på Gråborgs mur borde den ha varit placerad på den yttre tillbyggda delen av muren. En eventuell krenelering från järnåldern hade knappast lämnats kvar på skalmurens krön under medeltidens upprustning av borgen. Det faller sig mer naturligt att tro att de vid en så omfattande tillbyggnation även hade flyttat ut bröstvärnets till den yttre kanten av muren. Det verkar direkt olämpligt ur försvarssynpunkt att göra en lägre nivå på murens utsida för eventuella angripare att lättare ta sig upp på för att sedan därifrån angripa försvarare.

Detta gör det troligare att det är kanter av skalmuren som vi idag ser och inte rester av ett bröstvärn.

Gråborg – fynden

Efter att ha gått igenom hela keramikmaterialet från samtliga schakt i Gråborg kan man se tydliga tendenser. Den absolut vanligaste keramiken är den s.k ”*harte grauware*” en grå/blå stengodsliknande keramik. Den är rikligt förekommande i de översta två sticken ner till en nivå på ca 40cm under torven. De första 25 cm under torven kan sägas bestå av ett omrört lager, men under detta djup är lagren mer eller mindre intakta. Här ligger alltså keramiken som talar för en aktivitet mellan 1100-1300-talets slut. I samma stick (1 & 2) finner vi också en annan typ keramik nämligen glaserat rödgods. Godset är tunt men väldigt hårt bränt med allt från grön till gul, genomskinlig och starkt röd glasyr. Denna keramik verkar i huvudsak bestå av ”äldre rödgods” men några fragment av ”yngre rödgods” påträffades också. Dateringen på den äldre typen rödgods är 1200-1400 den yngre typen 1400-16, 1700 talen. Det finns alltså ett keramikmaterial som visar på aktivitet från 1100 och framåt. Det är mest keramik från kokkärl och bordskeramik som återfinns i Gråborg. I de mellersta sticken, främst i stick 3 och 4, fann man den äldre typen svartgods med grov magring oftast svartbränd.

Keramiken i Triberga utgörs nästan uteslutande av denna typ äldre svartgods. Denna typ keramik är också rikt förekommande i eketorpsmaterialet. Värt att notera är att det i Triberga fanns betydligt mindre keramik generellt sett än i Gråborg där keramiken var betydligt mer frekvent. I Gråborg fann man runt 370 keramikfragment i de fyra stora schakten (schakt 1, C2, C3 och S enligt fyndlista). Det rörde sig sammanlagt om ca 100 kvm schakt totalt (Malm: 2003). Om man ska göra en jämförelse gällande fyndtätet borgarna emellan, finner man stor skillnad i denna kategori. I Triberga grävdes totalt ca 300 kvm och man fann 26

keramikskärvor. I Gråborg alltså i genomsnitt 3,5 – 4 skärvor keramik per kvm, i Triberga endast 0,09 keramikskärvor per kvm; en skärva keramik i var tionde kvm (Stein-Borg: muntlig uppgift).

Den vanligast förekommande keramiken i Gråborg är alltså av en annan art än den i Triberga. Grå/blå, hårt bränd och tunn keramik som ligger nära stengods i karaktär samt glaserat rödgods i Gråborg. Medan man i Triberga nästan uteslutande finner den äldre typen svartgods (Stein-Borg: 2001, fyndlista). Rödgodskeramik i Gråborg påträffades rikligt redan i de övre lagren, medan den äldre typen svartgods var vanligare i de mellersta lagren. Då endast de översta 20-30 cm kan sägas vara omrörda lager på grund av odling kan man tala om en någorlunda intakt stratigrafi där de övre lagren med sin stengodsliknande keramik representerar en något yngre period och de mellersta lagren representerar en något äldre period. Detta blir intressant vid en jämförelse med Triberga där keramiken så gott som uteslutande består av den äldre typen svartgods. Vi kan alltså genom att studera keramiken se en koncentration av verksamheten i Triberga till 11-1200 tal. I Gråborg pågår verksamhet under samma period men den något yngre keramiken i de övre lagren visar att verksamheten där fortsatt längre än i Triberga.

Bild 3. En av de keramikskärvor som påträffades under utgrävningarna av Gråborg.

Rödgodskeramiken som förekommer så rikligt i Gråborg återfinns vanligtvis i medeltida stadsmiljöer. Detta påverkar markant bilden av Gråborg, som i detta fall påminner mer om en stadsmiljö än om en garnison. Kanske tyder detta på att man i Gråborg bedrivit aktivitet av ett lite annat slag än i Triberga, inte bara under en senare period. Även storleken på Gråborg i jämförelse med de andra medeltida borgarna på Öland gör att man kanske hellre ska likna den vid stadsmurar än vid medeltidsborgar.

Gråborg - militära fynd

Under de fyra år som grävningarna pågått i Gråborg har man endast gjort sju fynd av militär karaktär. De består av fem pilspetsar med tånge, en armborstpil med holk samt en tjugis svärdsknapp med ornamentik. Svärdsknappen dateras till medeltid på grund av dess mandelform och växtliknande typ av ornamentik. Denna ornamentik var föremål för många spekulationer; ”är det inte en hjort...nej det är bladverk...” osv.

Pilspetsarna gav inget ovanligt intryck, vanliga typer funna även i Triberga. Man kan tydligt se att Gråborg, under medeltiden, skiljer sig från Triberga på denna punkt. Man kan nästan tala om ett ”tvärtom” förhållande borgarna emellan. I Gråborg dominerar keramiken och de militära fynden är väldigt få, i Triberga är det precis tvärtom – nästan ingen keramik men mängder med fynd av militär karaktär.

I fyndmaterialet från Triberga förekommer fler pilspetsar och militära fynd än keramikskärvor. Det kan alltid påpekas att det kan bero på var i borgen man väljer att gräva, dock är detta det samlade intrycket från samtliga schakt grävda under flera säsonger. Som tidigare sagts blir detta endast en yttlig jämförelse av endast två kategorier fynd, men dock talande för fyndsammansättningen på de båda platserna.

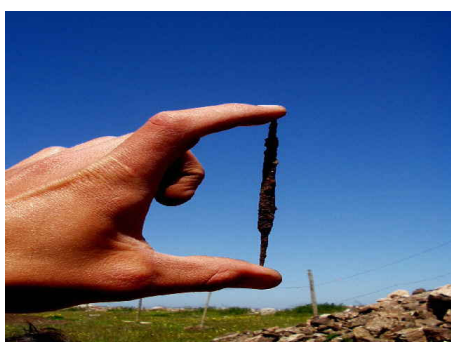

Bild 4. Pilspets funnen i Triberga 2002

Pilarna från Triberga är i stort sett identiska med dem som hittats i Eketorp. Flera fynd har gjorts av den så kallade ”Eketorpstypen”. De flesta pilar från Tribergamaterialet är av denna långsmala pansarbrytande typ med vissa skillnader i tvärsnittsform pilarna emellan. Flera av pilarna kan, i likhet med flera pilar från Eketorp, vara ämnade både för armborst och/eller handbåge. Vissa av piltyperna kan ha varit avsedda för jakt. Allmänt tolkas de pilar som har bredare bas som jaktpilar, medan de med smal bas är bättre lämpade som stridspilar på grund av sin penetrationsförmåga (Borg: 1998). Klart är att det finns fler militära fynd i Triberga än hushållsfynd.

Slutsatser

Sammantaget med de många fynden av slagg, klippbitar, bottenskållor mm kan man se att metallhantverk har förekommit på både Gråborg och Triberga. Precis som i Eketorp fann man strax utanför den stora porten i Triberga ett sotlager, som skulle kunna vara delar av smidesverkstäder. Är det pilar o.dyl man tillverkat? I Gråborg har man hittat betydligt mera slagg och bottenskållor än i Triberga, men nästan inget militärt material. I Gråborg har man förmodligen tillverkat annat, kanske saker som hade mer fredlig karaktär? Tydligt är i alla fall att man bedrivit metallhantverk både i järn och brons på båda platserna.

Från de skriftliga källorna vet man att en kvinna vid namn Botild Bänesdotter av Broxvik 1371 skänker allt vad hon äger i Borg till Vadstena kloster. Hon skänker även sina gods öster om Gråborg och Borgs by. Dessa ägor sträcker sig ned till Östersjöns strand (Sallnäs: 2001). Längs denna strandbit har flera fiskelägen och mindre hamnar legat under medeltiden. Dessa hamnar och lägen har alltså legat under Gråborgs och Borgs bys ägor under 12-1300-talet när sillfisket var som mest aktivt på Öland. Skriftliga källor talar även för att man haft stora mängder salt i borgs by under medeltiden och att man betalade sin skatt med just salt. Saltet tillsammans med St. Knuts kapell intill borgen blir en tydlig indikation på handel (Blomkvist: 1979). Kanske, just i detta fall, även en indikation på att man i Gråborg har administrerat sillfiske?

Detta tillsammans med det ypperliga läget mitt på ön gör att Gråborg och Borgs by kan ha fungerat som en viktig kugge i handelsrutten till och från Kalmar till och från andra städer och hamnar runt Östersjön under medeltiden.

Materialet från Triberga å andra sidan visar på att den borgen använts på ett helt annat sätt. Allt tyder på att det är militära aktiviteter som bedrivits där. Man talar om att det under medeltiden funnits en garnison i Eketorp. Det samma verkar också gälla för Triberga. Ett flertal mynt, daterade till 1200-talets mitt återfanns i Triberga vilket visar på en verksamhet från tidigaste medeltid till början eller mitten av 1200-talet (Stein-Borg: 2001).

Det finns fortfarande många intressanta frågor kring dessa borgar. Saker som framtida utgrävningar och inventeringar kanske kan ge svar på är: var bröt man all sten, hur ser brunnen i Gråborg ut, finns där flankeringsmurar, huslämningar, vägar?

Litteraturförteckning

Blomkvist, N. 1979. "Kalmars Uppkomst och Äldsta Tid" i *Kalmar Stads Historia*. Red. Hammarström, I. Kalmar.

Borg, K. (red.) 1998. *Eketorp-III. Den medeltida befästningen på Öland. Artefakterna*. KVHAA. Stockholm.

Borg, K. 2000. *Eketorp-III. Ett medeltidsarkeologiskt projekt*. University of Lund. Institute of Archaeology. Report Series no. 72. Stockholm.

Forslund, M. 2001. *Natur och kultur på Öland*. Kalmar.

Herschend, F. 1987. *Att Rekonstruera. Varför Inte För Ulf Näsman?* Populär Arkeologi nr 2/1987. Luleå.

Stein-Borg, M & Öhr, A. *Triberga fornborg på sydöstra Öland. Tidskrift – Arkeologi i sydöstra Sverige nr 2 2002*. Högskolan i Kalmar.

Stenberger, M. 1933. *Öland Under Järnålder. En Bebyggelsehistorisk Undersökning*, KVHAA. Stockholm.

Otryckta källor

Malm, G. 2003. *Rapport Över Arkeologiska Undersökningar Vid Gråborg, Öland, Utförda Under Två Höstmånader Varje År Mellan Åren 1999 – 2002*. Stockholm.

Stein-Borg, M. 2001. Fyndlista

Stein-Borg, M. 2002. *Rapport av arkeologisk undersökning i Triberga fornborg, Hulterstad sn. Öland*. Högskolan i Kalmar.

Sallnäs, M-L. 2001. *Anteckningar ang. Borgs by i Algutsrums socken, Öland*. Egby